डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

परशुराम धिताल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन — परशुराम धिताल २०६४

शोधनिर्देशक
उपप्रा. गोविन्दप्रसाद शर्मा

कीर्तिपुर, २०६४

डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
परशुराम धिताल
नेपाली केन्द्रीय विभाग

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
कीर्तिपुर, २०६४

मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री परशुराम धितालले डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६४/११/१२

....
गोविन्दप्रसाद शर्मा
उपप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री परशुराम धितालले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नुभएको डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी ....

२. शोधनिर्देशक, उपप्राध्यापक गोविन्दप्रसाद शर्मा ....

३. बाह्यपरीक्षक, प्रा. मोहनराज शर्मा ....

मितिः २०६४/११/२१

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत 'डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु गोविन्दप्रसाद शर्माको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो विविध कार्यव्यस्तता हुँदाहुँदै पनि मलाई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नाका साथै वस्तुगत निर्देशन दिनुभएकामा सर्वप्रथम म उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक चयनमा आवश्यक प्रेरणा र सुझाउ दिनाका साथै स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने पूर्व विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. दयाराम श्रेष्ठप्रति आभार व्यक्त गर्दछु, साथै यस शोधपत्रका तयारीका सन्दर्भमा शोधपुछ गरी हौसला दिनु हुने नेपाली केन्द्रीय विभागका गुरुहरूप्रति म कृतज्ञ छु ।

यस शोधपत्रका तयारीका क्रममा आफूसँग भएका सामग्री उपलब्ध गराउनाका साथै आफ्ना बाबाको विविध पक्षको लिखित तथा मौखिक जानकारी दिई सहयोग गर्नुहुने शोधनायकका कान्छा छोरा मे. श्री गोपाल गुरुङ, बुहारी हेमकुमारी गुरुङ, माइली बुहारी मोहनकुमारी गुरुङ, नाति शैलेन्द्र गुरुङ, नातिनी सुभद्रा गुरुङ तथा टुकमान थापाप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधकार्यको निम्ति आवश्यक पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधपत्र आदि सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति पनि आभारी छु ।

यस शोधलेखन कार्यमा विद्यालयबाट बिदा दिएर सहयोग गर्ने श्री लालीगुराँस अङ्ग्रेजी बोर्डिङ स्कुल रानीकुवा (लमजुङ) का संस्थापक प्रधानाध्यापक श्री दिलराज घिमिरेज्यू र सहकर्मी साथीहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद टक्र्याउँछु । यसैगरी शोधकार्यका सिलसिलामा सामग्री सङ्कलन तथा अन्य कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने श्रीमती अनुजा धिताल, भाइहरू पुरन धिताल र सन्तबहादुर धिताल तथा भतिजा बुद्धिराम धितालगायत सम्पूर्ण सहपाठी साथीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो शोधपत्र छिटो र छरितो तरिकाले कम्प्युटर टङ्कन गरिदिने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जनप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा म यो शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मितिः २०६४/११/१२

....

परशुराम धिताल
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

सङ्क्षेपीकृत सूची

सङ्क्षिप्त रूप	**पूर्ण रूप**
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ऐ.	ऐजन
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम सम्बत
सम्पा.	सम्पादक
मे.	मेजर
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस्
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
स्व.	स्वर्गीय

विषयसूची

k[i7

स्वीकृति–पत्र

मन्तव्य

कृतज्ञताज्ञापन

विषयसूची

सङ्क्षेपीकृत सूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय १–६

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधप्रयोजन १

१.३ विषयपरिचय १

१.४ समस्याकथन २

१.५ शोधको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ३

१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ४

१.८ अध्ययनको सीमाङ्कन ५

१.९ शोधविधि ५

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा ६

परिच्छेद दुई

डिल्लीजङ गुरुङको जीवनी ठ(द्दज्ञ

२.१ जन्म र जन्मस्थान ७

२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि ७

२.३ बाल्यकाल ९

२.४ छेवर कर्म ९

२.५ शिक्षादीक्षा १०

२.६ दाजुभाइ तथा दिदीबहिनी ११

२.७ विवाह र सन्तान १२

२.८ कार्यक्षेत्र १३

२.९ पेसा १४
२.१० पारिवारिक आर्थिक अवस्था १४
२.११ रुचि र मनपर्ने कुराहरू १५
२.१२ भ्रमण १६
२.१३ लेखनका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव १६
२.१४ लेखन क्षेत्रमा संलग्नता १७
२.१५ सामाजिक क्षेत्रमा संलग्नता १७
२.१६ राजनीतिक संलग्नता १८
२.१७ डिल्लीजङ गुरुङका प्रकाशित र अप्रकाशित कृतिहरू १८
२.१८ मानपदवी २०
२.१९ सम्मान तथा पुरस्कार २०
२.२० अन्तिम अवस्था र देहान्त २०

परिच्छेद तीन

डिल्लीजङ गुरुङको व्यक्तित्व २२-२८

३.१ पृष्ठभूमि २२
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व २२
३.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व २३
३.२.१.१ कवि व्यक्तित्व २३
३.२.१.२ औपन्यासिक व्यक्तित्व २४
३.२.२ सामाजिक व्यक्तित्व २४
३.२.३ धार्मिक व्यक्तित्व २५
३.२.४ आध्यात्मिक व्यक्तित्व २५
३.२.५ व्यावसायिक व्यक्तित्व २६
३.२.५ बहुभाषी व्यक्तित्व २६
३.२.७ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनबीच अन्तः सम्बन्ध २७

परिच्छेद चार

डिल्लीजङ गुरुङका खण्डकाव्य कृतिको अध्ययन २९-६२

४.१ पृष्ठभूमि २९
४.२ खण्डकाव्यको चिनारी ३०
४.३ खण्डकाव्यका संरचक घटक ३१

४.४ डिल्लीजङ गुरुङका खण्डकाव्य कृतिको अध्ययन ३४

४.४.१ 'कीर्तिदर्पण' काव्यको अध्ययन ३४
४.४.१.१ कृतिपरिचय ३४
४.४.१.२ संरचना ३५
४.४.१.३ शीर्षक चयन ३५
४.४.१.४ विषयवस्तु ३६
४.४.१.५ कथनपद्धति ३७
४.४.१.६ लयविधान ३७
४.४.१.७ भाषाशैली ३८
४.४.१.८ निष्कर्ष ३८
४.४.२ 'प्रमोपहार' काव्यको अध्ययन ३९
४.४.२.१ कृतिपरिचय ३९
४.४.२.२ संरचना ४०
४.४.२.३ शीर्षक चयन ४०
४.४.२.४ विषयवस्तुको परिचय ४१
४.४.२.५ कथनपद्धति ४२
४.४.२.६ लयविधान ४३
४.४.२.७ भाषाशैली ४३
४.४.२.८ निष्कर्ष ४४
४.४.३ 'लाकुरी' खण्डकाव्यको अध्ययन ४५
४.४.३.१ परिचय ४५
४.४.३.२ संरचना ४६
४.४.३.३ शीर्षक चयन ४६
४.४.३.४ विषयवस्तु ४६
४.४.३.५ कथनपद्धति ४७
४.४.३.६. लयविधान ४८
४.४.३.७ भाषाशैली ४८
४.४.३.८ निष्कर्ष ४९
४.४.४ 'चौबीस गुरु' खण्डकाव्यको अध्ययन ५०
४.४.४.१ कृति परिचय ५०
४.४.४.२ संरचना ५०
४.४.४.३ शीर्षकचयन ५१

४.४.४.४ विषयवस्तुको परिचय ५१
४.४.४.५ कथनपद्धति ५३
४.४.४.६ लयविधान ५३
४.४.४.७ भाषाशैली ५४
४.४.४.८ निष्कर्ष : ५४
४.४.५ 'वृन्दावन' खण्डकाव्यको अध्ययन ५५
४.४.५.१ कृतिपरिचय ५५
४.४.५.२ संरचना ५६
४.४.५.३ शीर्षक चयन ५६
४.४.५.४ विषयवस्तुको परिचय ५६
४.४.५.५ कथनपद्धति ५८
४.४.५.६ लयविधान ५८
४.४.५.७ भाषाशैली ५९
४.४.५.८ निष्कर्ष ५९
४.५ डिल्लीजङ गुरुङको खण्डकाव्यात्मक योगदान ६०
परिच्छेद पाँच
डिल्लीजङ गुरुङका अन्य कृतिहरूको चिनारी ६३-७७
५.१ पृष्ठभूमि ६३
५.२ डिल्लीजङ गुरुङका महाकाव्य कृतिहरूको चिनारी ६३
५.२.१ तुलसी रामायण ६३
५.२.२ कपिल गीता ६६
५.२.३ उद्धवगीता ६८
५.२.४ निष्कर्ष ७०
५.३ डिल्लीजङ गुरुङका उपन्यासकृतिको चिनारी ७१
५.४ फुटकर कविता सङ्ग्रहकृतिको चिनारी ७२
५.५ निष्कर्ष ७६
परिच्छेद छ
उपसंहार ७८-८२
सन्दर्भसामग्रीसूची ८३-८४
परिशिष्ट खण्ड
१. डिल्लीजङ गुरुङको जन्मकुण्डली
२. डिल्लीजङ गुरुङलाई मरणोपरान्त प्रदान गरिएको अभिनन्दन-पत्र

३. डिल्लीजङ गुरुङका हस्तलिखित फुटकर कविता

(क) हरियोबाट सेतो

(ख) पद्यावली

४. डिल्लीजङ गुरुङको प्राप्त पाण्डुलिपिको नमुना

(क) परमार्थनिरूपण